

Genius чи Genius loci?

Юрко Прохасько

Як складаються непересічні чи навіть визначні наукові здобутки? Чому в певних місцях у певні часи творчі досягнення стаються частіше і є поважнішими, ніж деінде? Що є передумовами наукової та мистецької осяйності й блиску і їх особливо виразного вияву в певних місцях, у певних середовищах, за певних обставин?

Досократівський Мілет, класично-античні Ацени, еліністична Александрія, ренесансові Рим, Флоренція та Венеція, дореконкістівське Толедо, елизаветинський, а потім і вікторіанський Лондон, схоластичний Париж, Париж, за висловом Вальтера Беняміна, «столиця XIX століття», а також Париж структуралізму і постструктуралізму, Амстердам і Антверпен XVII століття, «Ваймарська класика», Берлін першої декади сторіччя минулого і Ваймарської республіки, Відень fin-de-siècle і «Другої Модерни», Петербург «срібного віку», зрештою, повоєнний Нью Йорк – усе це аж надто яскраві (зрештою, переважно столичні), а тому й канонічні приклади таких топосів, відтак знову і знову – і незрідка напрочуд вдало – тлумачені. (Нагадаю тут бодай стандартну працю Алана Яніка і Стивена Еделстона Тулміна «Вітгенштайнів Відень» чи розвідку Карла Шлегеля про Петербург як «лабораторію Модерни»).

Але на що перетворюється ця, часом теж великою мірою гадана, зрозумілість, коли скеровуємо ці питання до місць не таких самоочевидних, не таких показових, але саме тим цікавіших?

Якраз на цих нібито наївних і позірно невинних питаннях я хотів би тут зосередитися. Із надто очевидних причин не можу зробити цього належно: ані історично, бо я не історик, ані соціологічно, ані з перспективи історії ідей, гносеології чи епістемології.

І все ж: навіть у моєму випадку такі великі питання, як нашкіцовані при початку, таки мають сенс. Бо кожне питання має якийсь сенс. Однак виглядає на те, що наблизитися до відповіді на них можна – якщо взагалі можна – не generaliter, а в кращому разі ad hoc, на підставі історичної конкретики і в цілковитій свідомості їх залежності від обставин. І, зрозуміло, без жодної претензії на вичерпність і тим паче загальну чинність.

Відтак окреслюємо місце: (східно-) галицьку метрополію Львів, і часовий проміжок: схилок XIX століття – й аж до середини століття XX, до трьох вирішальних часових меж: років 1939–1941, 1941–1944 і 1944–1946 – на підставі яких спробуємо наблизитися до наших питань. Кажучи за Бруном Шульцом, «геніальна епоха» цього міста, його – не тільки з огляду на науку – загальновизнана «золота доба».

* * *

Як можна пояснити ту обставину, що Львів у нашкіцований тут період, тобто в час, коли місто ледве чи налічувало більше ніж 150 тисяч (1900

рік) – 300 тисяч (1939 рік) мешканців, і водночас на підставі вже хоч би свого адміністративного статусу цілком важлива середньоевропейська метрополія, вилонив таку неймовірно високу щільність і якість наукових та мистецьких здобутків, яка до сьогодні не має собі рівних у нашій частині Європи (а може, й далеко поза нею)? Ця обставина заскакує тим більше, що всі ці процеси відбувалися за помисленно стислий відрізок часу тривалістю декілька десятиліть від майже цілковити-

Теодор Ригер. Алегорія Освіти (1879–1881). Скульптурна група перед входом до будівлі Галицького Сейму (згодом – головний корпус Університету Яна Казімежа, нині – Львівський національний університет ім. Франка)

тої і безнадійної провінційності (скажімо, до 1834 року Львів, якщо вірити міським біографам, не знав, що таке художня виставка) і наукової іррелевантності до статусу міжнародно визнаного місця досліджень у міжвоєнний час.

Бо доти Львів, де вже, як-не-як, від 1661 (а насправді щойно від 1784) року був університет, справляв враження щонайвище в тих царинах, які не конче були його питомою заслугою: як-от місце народження Захер-Мазоха (цій обставині моє місто завдячує сумнівним титулом «батьківщини мазохізму») чи місце тридцятирічної діяльності Моцартового сина Франца Ксавера. Або ж – як у випадку досі найвизначнішого драматурга польської мови Александра графа Фредра, прекрасного рисувальника і маляра Артура Гротгера – місце творчості мистців, які, на жаль, так і не стали ві-

домими далі понад регіональний чи національний засяг.

Єдиний великий технічний здобуток, що на декілька десятиліть зреволюціонував світ (який, однак, навіть не здогадувався про місце походження цієї революції), стався поза межами академічної науки: винахід нафтової лампи і належного до неї методу рафінувати нафти до горючого газу, що його здійснили львів'яни аптекар Ігнацій Лукасевич і хімік Ян Зех 1852 року.

Щоправда, вже була і здавна поважна традиція єврейської рабінівської вченості, екзегези і видавничої справи, з такими родинами, як Гешель-Фальк, га Леві, Рапопорт, Натанзон,

картографії, зоології, педагогіці, урбаністиці, теорії мистецтва чи психоаналізі.

Феноменологія та естетика Романа Інгардена, Львівська – пізніше звана Львівсько-Варшавською – школа філософської логіки, найважливіша в той час у світі поряд із Віденським Колом, із Твардовським, Лукасевичем, Котарбінським, Татаркевичем, Айдукевичем, Бохенським чи Тарським, сучасна математика, насамперед функціональний аналіз, представлений його засновниками Стефаном Банасом і Гуго Штайнгаузом, або діяльність Германа Авербаха, Станіслава Уляма, пізнішого математичного батька американської нейтронної бомби в Лос-Аламосі, школа шпитальної хірургії, котру започаткував Людвік Ридигер, що здійснив тут першу в світі резекцію шлунка, мікробіологічна школа Рудольфа Вайгля, що винайшов перше дієве щеплення від плямистого тифу, визначна школа міжнародного права у Львівському університеті між 1915 і аж до її знищення наприкінці 1930-х років, яку зніціював Людвік Ерліх і продовжили його вихованці Рафал Лемкін, Манфред Лякс, Луїс Зон і Герш Ляутерпахт, що відразу після Другої світової війни посіли ключові позиції в цій ділянці й у вирішальний спосіб спричинилися до формування донині чинної системи міжнародного права. Визначні історики єврейського життя в Східній Європі, як Маєр Балабан, і міжнародних стосунків, як Шимон Ашкеназі. Порівняльне та історичне мовознавство Юрія Куриловича.

Ба навіть звичайний перелік народжених у Львові або тісно з цим містом біографічно пов'язаних потуг звучить більш ніж респектабельно: письменники польської мови, що творили світову літературу – Станіслав Лем, Збігнєв Герберт чи Адам Загаєвський, афористик Станіслав Ежи Лець, романисти Ян Парандовський та Анджей Кусьневич, українські письменники Іван Франко, Василь Стефаник чи Богдан-Ігор Антонич, німецькомовні Карл-Еміль Француз і Йозеф Рот, польськомовні Зигмунт Гавіт і Юзеф Вітлін, геніальний Бруно Шульц, поети їдишу Шолом Алейхем і Дебора Фогель – але також такі важливі постаті, як Симон Візенталь, природничник і мандрівник Джон Льготські, австрійський архітектор Фридрих Оман та економіст Людвіг фон Мізес, філософ і психолог Алексис Майнонг, соціальна активістка Берта Папенгайм, відоміша як Фройдова Анна О., або ж навернений на іслам львівський єврей, ісламознавець і предтеча держави Пакистан Мугамад Асад (Леопольд Вайс), Мартин Бубер, швейцарська дослідниця дитинства Аліс Мілер, український історик робітничого руху і марксизму Роман Роздольський і польський ортодоксальний ідеолог сталінізму Адам Шаф, політики, як Карл Радек чи співзасновники польської «Солідарности» Яцек Куронь та Адам Міхнік, американський дослідник нейтрино Морис Гольдгабер, актор Ісая (Александр) Гранах, українська оперна співачка Соломія Крушельницька і польська Ірена Абендрот, чи винахідник перших електронних музичних інструментів, львівський єврей, що виїхав до США, Макс

Брандт, режисер Ервін Аксер, музи-
канти Емануель Акс і Юрій Башмет.

(У дужках зазначу, що саме хизу-
вання списками значних імен таке
притаманне більшості міських агіо-
графій і є майже невилучним складни-
ком і топосом цих зумовлених жанром
мітологій.)

* * *

Мій сьогоднішній причинок я хотів
би віддати під опіку ще одного
львів'янина – Людвіка Флека (1896–
1961). На це теж є декілька вагомих
причин. Народженого у Львові цісар-
сько-королівської доби медика Флека
сьогодні вважають одним із засновни-
ків соціології науки – найпізніше від
часу публікації 1962 року парадигма-
тичної та революційної праці «Струк-
тура наукових революцій» чиказького
професора Томаса Куна про наукові па-
радигми та їх зміни. Та вирішальна
причина віддати нинішній допис під
його протекторат полягає в тому, що
він як мало хто інший не тільки виріс у
львівських науково-мистецьких се-
редовищах і зазнав там соціалізації, але
й спромігся рефлексувати його в досі
неймовірно чіткий і модерний спосіб,
що привело до розвитку його теорій
мисленнєвого стилю, мисленнєвого ко-
лективу і виникнення наукових фактів.

* * *

Насамперед слід, звісна річ, запи-
тати себе, чи цей топос Львова як міс-
ця визначних здобутків узагалі достат-
ньо евристичний, чи справді можна на
нього надійно спертися і, відтак, чи
він узагалі вартий поважнішої розмо-
ви. Звісно, Львів годі ставити в один
ряд із такими найзначнішими серед-
ньоевропейськими мистецькими і до-
слідницькими метрополіями, як Ві-
день чи Берлін. Навіть порівняно зі,
скажімо, Будапештом чи Прагою не-
гайно виявиться, що це місто не годне
змагатися з ними в одній лізі. Та якщо
взяти міста порівняльної величини та
значення в той час, як-от Вроцлав із
його десятма нобеліантами, Кеніг-
сберг, Одеса, Вільнюс чи Трієст, то й
там відкритється чимало імпозантних
імен та здобутків.

Усе це стає тим проблематичні-
шим, – але, на моє переконання, тим
легковажнішим, – коли виходити із за-
сновку, що такі міста вже на підставі
самого свого статусу (наприклад, сто-
лиця коронного краю, центр притяган-
ня, що променює далеко в навколишні
провінції), своїх структурних власти-
востей (виразно понад необхідний мі-
німум споряджені академічними ін-
ституціями, або ж, скажімо, у суголос-
сі зі сприятливими господарськими
кон'юнктурами), але й на підставі їх-
ньої мультикультуральності рано чи
пізно, так би мовити, автопоетично
розвинуть із себе ті динаміки та синер-
гії, які сливе неухильно призведуть до
вибуху наукових здобутків і досягнень.

Себто: Львів як нормативний, а не
як особливий випадок? Цілком мож-
ливо. Проте така відповідь, на мій по-
гляд, була б і заперечно-ухильною, і
водночас узагальнено-примирливою.
Бо такою відповіддю ми або обходимо
питання, або саме питання видаємо за
відповідь, або робимо і те, і те зара-
зом. Хай там як, але після такого твер-

дження ми й надалі перебуваємо в не-
ясності, чим же могли би бути справ-
жні передумови таких продуктивнос-
тей. Бо – поминаючи цей окремий ви-
падок – можливо, і справді є якийсь
ідеально-типовий випадок таких міст,
але тоді й він вимагає не меншої при-
скіпливості.

* * *

Можлива ще й інша, дуже зрозумі-
ла і (як на мене, аж занадто) природна
реакція: відкинути топос Львова як
post factum сконструйований, носталь-
гійно-апологетичний ексилантський
міт, як скеровану в минуле утопію
такого-от Genius Loci, в якому квітнуть
Artes Liberales і який дощенту знищи-
ли недоброзичливі й ворожі Інші, тоб-
то відібрали в нього чи, краще сказати,
вирвали з-під нього його живлющий
грунт. І справді: такий міт є, і його ви-
продукували й поширили – як масовий
феномен і дієвий наратив для широких
кіл громадськості, головню в повое-
нній Польській Народній Республіці,
здепортовані зі Львова та Східної Га-
личини польські інтелектуали. І то не
тільки ностальгійно налаштовані й пе-

Наталя Хобзей
Ксеня Сімович
Тетяна Ястремська
Ганна Дидик-Меуш

Лексикон львівський:
поважно і на жарт

Наталя Хобзей,
Оксана Сімович,
Тетяна Ястремська,
Ганна Дидик-Меуш
Лексикон львівський:
поважно і на жарт

Львів: Інститут українознавства імені
І. Крип'якевича НАН України, 2009

Упорядниці «Лексикону львівського»,
зазначено у видавничій анотації, по-
ставили собі за мету зафіксувати особ-
ливості мовлення Львова ХХ століт-
тя. Праця містить тлумачення багатьох
іноді вже підзабутих слів, сталих сло-
восполук, фразеологізмів, прислів'їв
та приказок (понад 12 тисяч одиниць).
Джерелами її стали насамперед власні
спостереження авторок за лексико-
ном мовців рідного міста, художня та
мемуарна література авторів-львів'ян,
а також приватний архів Івана Лучука.
Шкода тільки, що в авторизації цитат
укладачки обмежилися прізвиськом авто-
ра, не вказуючи твору та сторінки. Ска-
жімо, точні вказівки на кожен із шести
залучених до «Лексикону» творів Івана
Франка (або принаймні на том і сторін-
ку) були би дуже доречними.

До реєстру насамперед увійшли
слова, не вживані в стандартній мові
(калярепа – кольрабі; психодняк – про-
хідний двір; дикта – фанера), а також ті,
що прикметні особливим «львівським»
наголосом (тра́мвай, адво́кат, содо́вий).

реобтяжені ресантиментами. Фактом,
однак, є те, що міт цей справді став од-
ним із загальників сьогоднішнього
польського самоусвідомлення.

Цей міт евокує головню два підста-
вові мотиви: один – національно-па-
тріотичний, тобто Львів як місце поль-
сько-здобутої, польсько-влаштованої
та польсько-позначеної науки, що мо-
гла існувати і сяяти тільки тоді, коли
дозволяли історичні передумови (суб-
станція її носіїв); фактично тут ідеться
про постулювання питомого поль-
ського Genius. Інше сутероване ним
послання: лише в цьому особливому
місці, з його неповторним складом і
атмосферою, його непідробним харак-
тером було можливе щось таке – тобто
апелювання до Genius loci.

Тим паче, що за минулих двадцять
років цей міт цілком інтернаціоналізу-
вався, досягнувши після змін 1989–
1991 років і України, і відтоді нале-
жить і до автонаративу сьогоднішніх
львів'ян. Ця здатність до поєднува-
ності начебто важко поєднуваного не
має аж так дивувати – адже йдеться
про надзвичайно пристосуванську і
життєспроможну мітичну конструк-
цію – якби тут не було однієї компо-

ненти, що начебто мала би перешко-
дити цьому присвоєнню: національ-
ний патос.

Бо легенда ця має непомильні риси
мітологічної продукції. Згадаємо
лише декілька з них.

- Як і кожен міт, цей теж прагне
«бути всім», вмістити за змогою все –
і все пояснити особливим становим
особливого місця: власне за допомо-
гою Genius loci.

- Прикметним для цього міту є й
те, що він виявляє тверде ядро (фак-
тичні, незаперечні наукові здобутки) і
щонайвищою мірою мінкі, здатні до
неймовірних метаморфоз краї (нара-
тив про те, як до цих здобутків дійшло
і пояснення внутрішніх логік та
взаємозв'язків їх мережі), які можуть
обходитися з тими-таки фактами дово-
лі свавільно, звертаючись за потреби
до одних, ігноруючи інші, модифікую-
чи, а деякі фальшуючи чи навіть про-
сто вигадуючи. Внаслідок цього, од-
нак, здатність витворювати розхожі,
вперті й легко репродуковані кліше
тільки виграє.

- Як і кожен міт, цей теж украй амбі-
валентний: він позірно завиграшки ру-
хається в просторі між патосом націо-

Трапляються деякі неточності: на
с. 44 сказано, що дкг – це 100 г, насправ-
ді ж це 10 г; мабуть, із технічними трудно-
щами пов'язано використання ў за-
мість й (дещо незвично читати пісок,
пішний, піха).

Також шкода, що тлумачення отри-
мали не всі лайки [259, 432, 433 та
інші], – так хочеться дізнатися, що озна-
чає «дряпав би го пес», «пся кість»,
«іди, абись сі скапав» тощо...

У світовій лексикографії склалося два
основних напрямки в укладанні словни-
ків: прескриптивний (словники фіксують
те, якими повинні бути мова та мовлення,
тобто приписують їм норму) та дескрип-
тивне (словники фіксують те, якими мова
та мовлення є насправді, функціонують
у житті). Юрій Шевельов у «Нарисі су-
часної української літературної мови»
назвав перший підхід «нормативним»
(«ми приміряємо кожне явище до уста-
лених норм і констатуємо: правильно чи не
правильно»), а другий – «науковим» («ми
стараємося кожне явище пояснити, пока-
зати, яка його роль в системі мови, чому
воно постало, наскільки поширене, як
може далі розвиватися»).

Послугуючися вдалим порівнян-
ням Шевельова, прескриптивний під-
хід можна порівняти з поведінкою ліка-
ря при наборі до війська. Тут він нічого
не вивчає, тільки перевіряє, чи дана лю-
дина підходить до приписів, які він має.
Дескриптивний підхід можна порівняти
з тим, як лікар вивчає певні проце-
си в людському організмі, щоб зрозуміти
їх перебіг і чинники, що їм сприяють
або перешкоджають, – зрозуміло, що
хворі мають для нього значення не менше,
ніж здорові, а часто й більше. «Лексикон
львівський» фіксує мовлення Львова та-
ким, яким воно є, не підганяючи під
рамки граматик і правописів. Авторки
зуміли передати особливий дух Львова,
кolorит «львівського панства» та вулич-
ного батярства, і не дивно, що видання
здобуло гран-прі конкурсу «Найкраща
книга ХVІ Форуму видавців у Львові»,
отримавши спеціальну відзнаку великого
журі у номінації «Найкраща книжка про
Львів».

Соломія Бук

налізму і патосом відкритої, продуктивної мультикультуральності, що сама себе запліднює. Залежно від потреби і моментного використання він святкує або героїчний національний дух, що спричинився до розквіту наук і мистецтв, не згадуючи інших, як, скажімо, польських імен, або ж – цілком навпаки – прославляє атмосферу неймовірної толерантності й кооперації еліт (звісно ж, цеканської провенієнції). Тобто тут одночасно відбуваються дві позірно непокєднувані мисленнєві процедури: ідеалізація начебто цілком просвіченої та космополітичної кооперації академічних еліт і цілковите замовчування тієї обставини, що, скажімо, галицьким українцям – на відміну від, наприклад, празьких чехів – так і не вдалося відкрити власного університету, що найпізніше від 1890-х років стало невилучною частиною їхньої політичної програми, а в міжвоєнний час навіть допровадило до того, що українській професурі довелося навчати «своїх» студентів у «своєму» таємному університеті.

• Або ж: цей міт прославляє – ретроспективно – високу частку асимільованих, акультуrowаних євреїв, ігноруючи ті випадки проти єврейського

студентства, що впродовж цього часу дедалі частішали в цьому, відтепер польському університеті.

• Або ж подає ці визначні здобутки як вислід вдалої та сприятливої конкуренції з ранішим і до решти викорєним німецько-австрійським духом в університеті, перемогу польської ratio – і водночас пишасться першорядними впливами і контактами з Віднем.

Цей перелік неузгодженостей і логічних суперечностей можна було би продовжувати довільно. Мені, однак, здається, що вистачить і кількох наведених, щоби дездеувувати питому мітологічний характер цих топосів.

Може, варто ще вказати на те, що міт цей зміг постати і особливо успішно утвердитися внаслідок двох обставин. По-перше, тому, що заснування Другої Польської республіки Міжвоєнної якнайкраще надавалося до конструювання такого роду телеології. По-друге, оскільки кінець цієї епохи був таким несподіваним і трагічним, а причини його аж такі очевидні, очевидно також, чому «вже ніколи не буде так, як було».

Здеконструювати цей міт було би просто – аж надто просто. Звісно, і це також слід зробити. Але здеконструю-

вати і відкинути – дві різні речі. Адже чи не зневажили б ми, відкидаючи цей топос як суцільний міт, найголовнішу обставину і пов'язану з нею низку питань, які від цього нікуди не подінуться, а саме: що Львів певний час і справді був місцем, де відбувалися надзвичайні здобутки неймовірної щільності і якості, і як це було можливо?

Так чи інак, тут конче слід якомога ретельніше відокремити мітологічні конструкти від більш-менш надійних фактів, а на ці подивитися в якомога всеохопнішому вимірі, щоби відтак – на цілковито інших засадах – хоч і не «іманентно предметам», зате якомога адекватніше проаналізувати і ті, і ті.

Після того як дві перші опції в їх радикальності ми визнали незадовільними (1 – взагалі жоден не феномен; 2 – якщо й феномен, то всуціль мітичної природи), спробуймо зробити ще кілька спроб.

Іще одним підходом до цього феномену буде його тлумачення з перспективи теорії модерності: як один із продуктів чи ефектів модерності, що якраз у той час переживала своє перше виразне піднесення – як реакцію на щораз більше ускладнення, зростання диференційованості і фрагментованості життєвих світів і наукових картин, наростання складності і прибування досвідів плюральності і множинних горизонтів уяви, що з неї беруться, що разом уможливають чи принаймні сприяють піднесенню наукової та мистецької креативності.

Ця оптика теорії модерності – подібно як і постійні поклики на взаємне запліднення і збагачення, культурну близькість, сусідство аж до гібридності, а також обов'язкову в таких випадках фігуру про вільний обіг між великими метрополіями – передусім Віднем – і периферійними центрами виявляється щойно і тільки тоді продуктивним, коли достеменно простежує ретельно опрацьовані окремі випадки, і допіру після цього висуває загальні твердження, а не виростає з передумови про культурне взаємозапліднення *per se*. В іншому випадку її вплив радше контрпродуктивний і дискредитує саму ідею та ідеал багатокультурності. А те, що у поширених дискурсах переважає саме такий підхід, до того ж рідко виконаний досить професійно чи бодай віртуозно, і що саме в такій версії він потрапляє до фейлетону і (часто апологетичної) публіцистики, справи щонайменше не полегшує.

Якщо ж спробувати наблизитися до львівського феномену більш-менш речево, виявиться, що в нашому розпорядженні таки є декілька можливих способів розважання. Спільним для всіх них – якщо тільки вони хочуть здатися вірогідними – є те, що всі мають рухатися в полі якомога ширшої емпії та щонайвищої конкретики.

Спробуймо тому наблизитися до нашого вступного питання спершу зі *структурно-інституційного* боку.

Вирішальні імпульси до запровадження новочасних наукових інституцій у Львові справді почали надходити в габсбурзьку добу, коли Львів як сто-

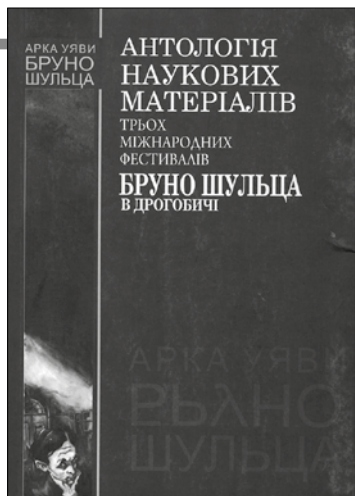
лицю нового коронного краю слід було спорядити всіма невідлучними від цього статусу закладами: новоінстальованим німецькомовним, так званим йосифинським університетом (пізніше, після 1817 року він став зватися францисцинським), стаціонарним театром, новою системою шкільництва (зокрема єврейського), мережею часописів і видавництв. Пізніше до них додалися Рільнича академія, Технічний університет, Ветеринарна і Лісівнича академії та багато іншого. Так постав структурно значущий академічний дослідницький центр.

До цього додаються дві особливості, що роблять панораму тодішнього духовного життя набагато складнішою, ніж то був би нормальний випадок у довільній столиці коронного краю: 1) культурно-традиційне розмаїття, що його вже застала рання габсбурзька адміністрація і з яким намагалася в різні часи по-різному давати собі раду – від найрепресивніших способів до найбільш либеральніших, і яке надалі призвело в багатьох ділянках і фахах до помноження функціонально подібних інституцій (польських, єврейських, українських, а іноді й вірменських); і 2) особливо тривкий вплив Гаскали в Галичині та у Львові, яку заохочували й підтримували державні чинники. Саме тому, що тут він був таким глибоким і визначальним, компетенції і готовність до акультурації в часи Автономії тут були, ймовірно, вищими, ніж деінде.

Галичина останньою серед коронних земель увійшла до австрійського державного ладу, коли багато важливих модернізаційних заходів цієї просвіченої абсолютної монархії, що прагнула уніфікувати, класифікувати й германізувати, було вже випробувано, запатентовано й імплементовано. Та оскільки Галичина була в господарському сенсі структурно слабкою, модернізація відбувалася тут переважно адміністративними шляхами, що, серед іншого, не останнім чином означає шкільництво, і набагато меншою мірою через індустріалізацію.

Інша обставина: раннє зіткнення двох культур, що розуміли себе як провідні та високі, начебто просвітницької німецької і нібито відсталішої, порівняно з нею, польської, їх змагання за статус у Галичині не тільки вели до змагальності, але й сприяли ранній культурі взаємного перекладання та подвоєння деяких важливих культурних інституцій, як-от театру, газет і часописів, університетських катедр, уже навіть не кажучи про школи й гімназії. Польський культурний і дослідницький інститут із першорядною бібліотекою, з видавництвом, важливим понад адміністративні й мовні кордони – Осолінеум – вдалося заснувати вже 1817 року, тобто після Віденського конгресу, коли Священному Союзові стало зрозуміло, що самими репресіями польськості не стримати і ця культура вимагає більших концесій із боку владоможців. Із цього десятиліттями користалися науковці всіх культур, що жили в Галичині, не лише поляки. Саме тут сформувалася та ранньоромантична «спільногалицька» парадигма, що згодом, у часи дозрілішого романтизму, розпалася на відповідні національні частини.

Отож духовий клімат у Львові на початку австрійської доби був позначе-

Антологія наукових матеріалів трьох міжнародних фестивалів Бруно Шульца в Дрогобичі

За редакцією Віри Меньок
Дрогобич: «Коло», 2008

В антології зібрано найцікавіші доповіді з трьох шульцознавчих конференцій, що відбулися в рамках Міжнародного фестивалю Бруно Шульца в Дрогобичі: «Бруно Шульц – Вітольд Гомбровіч – Станіслав Ігнаці Віткевіч» (12 липня 2004 року), «Бруно Шульц та культура Пограниччя» (17–18 листопада 2006 року), «Рецепція творчості Бруно Шульца в сучасному світі» (29 травня 2008 року). На відміну від зібрань матеріалів окремих конференцій, де всі доповіді перекладено польською, українською та англійською мовами, тут вміщено лише українські оригінальні та перекладені тексти, що їх виголосили польські дослідники Владислав Панас, Єжи Свенх, Єжи Яжембський, Александр Ф'ют, українські – Мирослав Маринович, Марк Гольберг, сама упорядниця Віра Меньок і Юрко Покальчук, російський прозаїк і перекладач Шульца Ігорь Клевх, ізраїльський дитячий письменник і перекладач Урі Орлев, перекладач «Санаторію під Клепсидрою» та «Цинамонових крамниць» португальською Генрик Северський, угорський літературознавець Лайош Пал-

фалві та польська художниця, яка мешкає у Парижі, Ева Курилюк. Кількох дослідників представлено двома статтями: професор Ягелонського університету Єжи Яжембський переповідає історію шульцологічних конференцій та фестивалів і міркує про спокусницький характер текстів письменника, а професор Люблінського католицького університету Владислав Панас розповідає про циклічність у Шульцовому житті та розкриває таємницю професора Арєндта, якого Шульців біограф Єжи Фіцовський називає першим учителем малювання Бруно Шульца і який начебто був єдиним узятим із життя персонажем Шульцової прози – напівбожевільним ентузіастом, який ночами проводив понадурочні заняття рисунку. Панас доводить, що професор Арєндт не викладав у Шульца малювання, маленький Бруно міг бачити цього дивака, лише коли той учив його старшого брата. А ще Владислав Панас подає версію побудови прізвища «Арєндт» від прізвища «РЕмбрАНДТ» – версію про створення певного ідеалізованого образу великого художника.

Шульц постає перед читачем як сновидя; як звабник, який перетворює свої спокусницькі листи до Дебори Фогель та Юзефіни Шелінської на художню прозу; як оспівувач гріховного і тандитного; як мешканець галицької провінції, якому чудово вдалося передати її колорит; як письменник, який багато писав про бога, хоч у його «Цинамонових крамницях» і використовували Біблію як загортковий папір; і врешті як персонаж творів інших письменників, зокрема, повісті Давида Гросмана «See under: Love» (1986) та роману Цинтії Озік «Месія зі Стокгольма» (1987).

Книжка не має чіткої структури, матеріяли з різних конференцій не розмежовано і тематично не впорядковано. Факхівцям вона просто нагадає найяскравіші фрагменти конференцій, а людям, необізнаним із надбаннями у шульцознавчій царині, дасть про них загальне уявлення.

Альбіна Позднякова

ний надзвичайно складними і високо амбівалентними динаміками протиставлення і кооперації, подивування і поборення, спротиву і захвату, перебирання інших культурних взірців і їх завоювання для «власних» мет: попервах між польською та німецькою культурами, а згодом, коли стосунки влади перемістилися – між польською та українською. Що для польської культури в Галичині перед 1867 роком було «німецьке», тим для української після цього стало «польське». Після того, як 1867 року польськість у Галичині взяла гору культурно, мовно, символічно і семантично, акценти культурної конкуренції перемістилися з німецько-польських на польсько-українські.

Австро-німецькі таланти-початківці, як-от брати фон Мізеси, архітектор

Фридрих Оман чи філософ Алексис Майнонг, пішли шляхом, що його вже накреслив Леопольд фон Захер-Мазох, покинувши – на відміну від полонізованих чи згодних на полонізацію потуг, як, скажімо, Рудольф Вайгль – переважно у бік Відня, цей уже сливе повністю сполонізований Львів одразу після закінчення гімназії, щоб ніколи більше туди не повернутися. Це розщеплення можна спостерігати і серед порізного акультуrowаних львівських євреїв. Згодом, 1913 року, ледве чи після місяця студій у Львові, свій вибір на користь Відня зробить і німецькомовний бродівець Йозеф Рот.

Та оскільки такі інституції, як університет, були спільними і неподільними, саме тут особливо запекло розгорнулися національно-політичні конку-

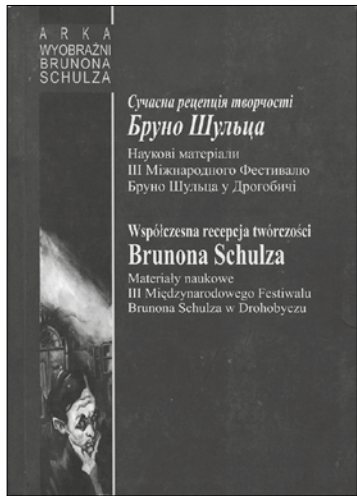
ренції. Наслідком Автономії стала його полонізація (остаточна після 1871 року), але й неможливість аж до самого кінця, аж до краху цього висококультуrowаного духового краєвиду, починаючи від 1939 року, домогтися власного українського університету. (В міжвоєнній, окрім Українського таємного університету, у Львові діяв і Народний єврейський університет.)

Тим-то не дивно, що пізніший патос польського міжвоєнного міту – і, либонь, таки велика частка фактичних політично-організаційних стратегій – дуже скерований у бік риторики спротиву і самоствердження супроти німецького університету, оборони та маніфестації польської раси.

Не стане несподіванкою, що за таких обставин процвітають передусім

ідеологічно придатні ділянки гуманітарних наук. Справжнім «Великим ученим» у цю добу був історик – із відповідною академічною позицією, суспільним визнанням і належним соціальним статусом. «Князем Духу» був літератор (пізній відгомін цієї настанови виявився в тому, що першим ректором перейменованого Львівського університету після Першої світової війни призначено власне поета Яна Каспровіча). Обидва ці типи спромоглися виробляти важливі національні змісти і надавати їм наукової легітимації. Таким було й соціальне очікування. Філософа вважали синтетиком і вивершенням цих аспірацій. Утім, уже доволі скоро ця ієрархія засадничо зміниться.

(Закінчення читайте в наступному числі «Критики»)

Сучасна рецепція творчості Бруно Шульца
Наукові матеріали III Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца в Дрогобичі
За редакцією Віри Меньок
Дрогобич, 2009

У книжці вміщено матеріали наукової конференції, проведеної в Дрогобичі 2008 року в рамках III Міжнародного фестивалю Бруно Шульца. Фестиваль зібрав шульцологів із дванадцяти країн; їхні тексти подано трьома мовами (польською, українською та англійською), щоправда, повністю – лише мовою оригіналу, а переклади суттєво скорочено.

Єжи Яжембський у вступі розповідає, як розвивалося шульцознавство, про фестивалі та наукові конференції, здебільшого ті, на яких побував сам.

Перший із двох розділів книжки містить статті дослідників-шульцознавців про сучасні інтерпретації Шульцових творів, другий – про особливості сприйняття Шульца у різних країнах.

У першій частині йдеться про різноманітні теорії, які застосовують як ключі до прочитання Шульцової прози. Віра Меньок пише про «неврятованого» Шульца, до творчості якого в Україні знов почали звертатися лише у 1980–1990-х роках. Цього блискучого автора часто критикували за мовні дивацтва, численні запозичення іншомовних слів, недотримання правил польської мови та за хаотичне образотворення. Радянські критики звинувачували письменника у відсутності гуманізму, поринанні у світ фантазій та порушенні раціональної структури дійсності. Окрім того, він мав багато

спільного з Кафкою, якого в Радянському Союзі засуджували. Однак у передмові Артура Сандауера до польського видання Шульца 1956 року письменника зображено чи не найкращим із реалістів, який зміг чудово вловити дух епохи.

На Шульца також часто дивляться крізь призму мазохізму. На думку Єжи Фіцовського, Артур Сандауер суттєво перегнув палицю, обернувши Шульца на мазохіста, який сам шукав смерті від нацистської кулі. Загалом підходи Сандауера і Фіцовського різняться тим, що перший прагнув увести Шульца у якнайбільшу кількість контекстів (експресіонізм, сюрреалізм, фрейдизм, бергсонізм, кабалістика, гностицизм), а другий намагався окреслити творчість письменника як окремий світ із власною мітологією.

Багато сказано про спорідненість Шульца з Кафкою та про звільнення від штампу «епігона Кафки». Вони обидва – сновидці, модерністи, декаденти та магічні реалісти, схильні перетворювати людей на тварин. Кафці для цього придалася комаха, а для Шульца, вважає художниця та письменниця Ева Курелюк, важливішими є образи кондора, таргана і крокодила. Александер Ф'ют порівнює Шульца з Рільке, наголошує на важливості опису дитячих вражень та антропоморфізації речей для обох письменників. Французький шульцолог Жан-П'єр Сальгас пише про переживання Шульцової прози з творчістю Гомбровича. А от стаття Анни Басяк про хасидського рабина із Дрогобича виглядає у цьому збірнику зовсім недоречною, із Шульцом її пов'язує хіба що спільне місто.

Про рецепцію Шульцових текстів в Ізраїлі, Україні, Франції, Бельгії, Голандії, Данії, Бразилії, Іспанії, Італії, Чехії пишуть переважно його перекладачі, тому маємо змогу побачити ситуації зсередини, почитати про якість перекладів та про успішність виданих книжок у кожній із країн. Урі Орлев, цитуючи листи Шульца з розповідями про дитинство, пише про слова, які йому не вдалося перекласти на гебрейську мову. Генрик Северський, пишучи про сприйняття Шульца у Бразилії, звертає увагу на традицію магічного реалізму (Рульфо, Маркес, Карпентьер). Франческо Каталучіо дивується з того, що Шульцову прозу здебільшого видають без його графічних робіт, тимчасом як переважно їх більшість можна трактувати як ілюстрації до неї.

Шульцівські інспірації в літературі
Наукові матеріали IV Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца в Дрогобичі
За редакцією Віри Меньок
Дрогобич: «Коло», 2010

Антологію наукових матеріалів IV Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца в Дрогобичі, який було присвячено дослідженню впливів Шульца на літературу та мистецтво, поділено на три частини.

У першому (найбільшому) розділі розглянуто літературні твори, написані під впливом Шульцових, і проникнення самого Шульца в літературу як персону. Дослідниця польської культури і літератури Теодозія Робертсон розповідає про роман Синтії Озик «Месія зі Стокгольма», в якому Шульц є дійовою особою. Вона зосереджується на дослідженні вбудованого у цей роман тексту, начебто віднайденого рукопису Шульцового «Месії». Відома перекладачка Алла Татаренко розкаже про чималий вплив Шульца на сучасну сербську літературу, зокрема про шульцівські мотиви у прозаїків Данила Кіша, Йовіци Ачина, Мірко Деміча та в поезії Драгана Бошковића і Зорана Джеріча. Ці письменники також схильні до автобіографізму, детальних описів дитинства та вибудовування приватної мітології. Наприклад, Данило Кіш навіть у біографії має із Бруном Шульцом багато спільного: батьківський дім Кіша згорів, батько також займався торгівлею і загинув в Аушвіці, також від рук гестапівця. А ще Кіш мав не меншу від Шульцової любов до листів, які влітали у його найбільш «шульцівські» романи, «Клепсида» та «Бурштин, мед, горобина».

У нідерландській літературі, пише шульцолог Крис ван Гойкелом, впливів

Шульца майже не помітно. Дорен Дауме, який переклав німецькою «Цинамонові крамниці» і 2007 року отримав за цей переклад нагороду у Швейцарії, наводить матеріали про сучасну німецькомовну літературу, у якій також немає виразних слідів Бруна Шульца. Дауме виокремлює лише трьох австрійських «послідовників» Шульца: Клауса Гофера, Герта Йонке та Річарда Обермаєра. У статті Ксав'єра Фаре, який переклав Шульцові листи каталонською, йдеться про іспанську літературу, яка має давню традицію письма на грані реальності та уяви, тому там Шульц має більше наступників.

Добірку статей присвячено впливам Шульца на окремих письменників. Дослідник Лайош Палфалві відшукує шульцівські інспірації у текстах угорського неоавангардиста Отто Тольнаї. Упорядниця антології Віра Меньок пише про присутність Шульца у віршах Юрія Андруховича і детально розглядає творчий проєкт «Цинамон». Перекладачка з польської Наталка Римська пише «Атлантиду» Шульцового учня Анджее Хцюка (нещодавно цю книжку в її перекладі видала «Критика»), а поет Анджей Невядомський зіставляє Шульцову прозу із прозою поляка Зигмунта Гаупта.

У другому розділі розглянуто різні підходи до інтерпретації текстів Бруна Шульца. Польський дослідник Ян Павел Марковський трактує його як метафізика. Станіслав Росек пояснює, що Шульцові книжки варто видавати разом із авторськими ілюстраціями, оскільки вони доповнюють зміст текстів, а японка Аріко Като присвячує свою статтю Шульцовим ілюстраціям до «Санаторію під Клепсидрою».

У статтях третього розділу досліджено контекстуальні прочитання Шульца. Дослідниця Малгожата Кітовська-Лисяк пише про побутування Шульца у Львові. Соціолог Яцек Курчевський дослідив, наскільки добре відомий Бруно Шульц сучасним дрогобичанам, а Войцех Грабовський порівнює творчість Шульца із фільмами Федеріко Феліні, у яких віднаходить «універсальну модель провінцій» і подібну до Шульцової зануреність у дитячі спогади.

Варто сказати також, що подекуди компаративістські вправи шукачів шульцівських інспірацій виглядають доволі штучними. Буває дуже складно визначити, чим зумовлені спільні риси у творах різних письменників – скажімо, Юрій Андрухович зізнавався, що написав вірші з «цинамонової» добірки, коли Бруна Шульца ще не читав.

Альбіна Позднякова